

**18. YÜZYIL OSMANLI MEDRESELERİNDE MÜDERRİSLERİN
ATANMA USULLERİ***

**METHODS USED FOR MUDARRIS APPOINTMENT IN THE 18th
CENTURY OTTOMAN MADRASAHs**

*Ülkü YANCI***

Özet:

Bu çalışmada, Osmanlı Devleti'nde medrese sisteminin merkezinde bulunan müderrislerin atanma usulleri incelenmiştir. Tarihsel sınırlılık olarak Osmanlı Devleti'nin Batılılaşma anlamında bir değişimin içine girdiği 18. yüzyıl seçilmiştir. Bu yüzyılda sistem kuruluş ve yükselme dönemlerinden bazı hususlarda farklılık arz etmektedir. Çalışmada bu farklılıklara değinilmiş, sonrasında müderrislerin atanma usulleri ile ilgili tesbitler sunulmuştur. Bu bağlamda müderrislerin göreve başlama ve terfi aşamalarında yaşanan değişimler ele alınmıştır. Döneme ait belgeler incelendiğinde müderris atamaları ile ilgili olarak ataması yapıldı anlamında genellikle “tevcih”, “tevcih buyuruldu” veya “inâyet buyuruldu” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Müderris atamalarını, arzla yapılan atamalar, şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak birkaç başlık altında toplamak mümkündür. Müderris atamaları meşruiyet, mahlül, tecdid, ibka, inayet gibi sebeplerle yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, 18. Yüzyıl, Medrese, Müderris, Atanma.

Abstract:

In this study, the methods used in the appointment of mudarris, who make up the backbone of the madrasah system in the Ottoman Empire, have been examined. For historical scope of the study, the 18th century when the Ottoman State started to westernize, was chosen. In this century, the system is different in some aspects compared to the system in the foundation and rise periods. In this study, these differences are mentioned, and determinations made with regard to appointment methods are presented. In this context, changes in the inauguration and promotion of mudarrises are discussed. When the documents in this period are examined, it is seen that with regard to the appointment of the mudarrises, the expressions of “tevcih”, or “tevcih buyuruldu” were used to mean appointed. Mudarris appointments can be classified as appointments made with offers, appointment with

* Bu çalışma, Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde yürütülen “18. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Medrese Sistemi” başlıklı doktora tezinden üretilmiştir.

** Öğr. Gör., Cumhuriyet Üniversitesi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler Eğitimi Bölümü - Sivas
u.yanci@hotmail.com

the recommendations of Shaykh al-Islam, appointments with kadi'asker's decree and the Sultan's edicts. Mudarris appointments were made with such reasons as legitimacy, escheated, novation, eternalization and grace.

Key words: Ottoman State, 18th Century, Madrasah, Mudarris, Appointment.

GİRİŞ

İslâm tarihinde eğitim ve öğretim kurumlarının genel adı “*medrese*”dir. İslam dünyasında medreselerin devlet eliyle yapılması ilk olarak Büyük Selçuklu Devleti döneminde gerçekleşmiştir. Selçuklular kurdukları medreseleri ilmin gelişmesini sağlamak, ilmiye mensuplarına maaş bağlayıp onları devletin yanında tutmak ve Fatimilerin Şiilik propagandalarına karşı Sünniliğin müdafaasını yapmak amacıyla tesis etmişlerdir (Baltacı, 2005, s. 64). Osmanlı Devleti’nde medreselerin ilki 1330 yılında Orhan Bey tarafından İznik’te yapılmış ve Şerefüddin Davud-i Kayseri bu medresenin ilk müderrisi olarak tayin edilmiştir. Orhan Gazi’nin Bursa’ya 1362 yılında almasından sonra burada Manastır Medresesi olarak bilinen Orhan Gazi Medresesi inşa edilmiştir. Bundan sonra Osmanlı umerasının zabt edilen yerlerde medreseler inşa ettikleri görülmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 2). I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed, II. Murad ve bunların devlet ricâlinin yaptırdığı yirmi bir medrese ile Bursa cazip bir ilim merkezi olmuştur. 1361’de Edirne’nin fethiyle medrese tarihinde yeni bir döneme girilmiş, burada Çelebi Mehmed döneminde iki, II. Murad döneminde dokuz yeni medrese açılmıştır. Bu medreseler arasında II. Murad’ın yaptırdığı Dârülhadis Medresesi, Sahn-ı Semân medreseleri yapılıncaya kadar en yüksek Osmanlı medresesi kabul edilmiştir.

Osmanlı eğitim tarihinde Fâtih Sultan Mehmed’in İstanbul’u fethetmesiyle yeni bir dönem başlamış, bu dönemde öncelikle 1459 Eyüp Medresesi inşa edilmiş, ardından 1470 yılında sekiz medreseden oluşan Sahn-ı Semân ve bunların bir sıra gerisinde yer alan sekiz Tetimme Medresesi hizmete açılmıştır (İpşirli, 2003, s. 328). Sahn-ı Seman medreselerinin yapımıyla medreseler yeniden bir teşkilatlanmaya tabi tutulmuş ve pâyeye bakımından aşağıdan yukarıya Yirmili medreseler de denilen Haşiye-i Tecrid, Otuzlu medreseler de denilen Miftah, Kırklı, Hâric Ellili, Sahn-ı Seman ve Altmışlı olmak üzere yedi dereceye ayrılmıştır. Medreselerin yirmili, otuzlu, kırklı, ellili, altmışlı olarak adlandırılması müderrislerinin aldığı günlük ücret ile alakalıdır (İzgi, 1997, s. 36). Sahn-ı Seman Medreseleri, tefsir, usul-i fıkıh, kelam ve Arapça üzerine eğitim veren İlahiyat, İslam Hukuku ve Arap Edebiyatı Fakülteleridir (Uzunçarşılı, 1998, s. 33).

Kanuni Sultan Süleyman döneminde yapımı 1557'de tamamlanan medrese-i evvel, sâni, sâlis ve râbi' isimli dört medrese, bir tıp medresesi ve dârüşşifâ ile dârülhadisten oluşan Süleymâniye Medreseleri, Osmanlı Devleti'nde eğitimde varılan en yüksek noktayı temsil etmektedir. Burada din derslerinin yanında tıp, tabiiyyat (doğal bilimler), riyaziye (matematik), mantık, fizik, felsefe ve heyet (gökbilim) gibi bilimler okutulmuştur (Sakaoğlu, 2003, s. 22). Bu medreselerin eğitim faaliyetlerine başlamasıyla medreselerde yeni bir dönem ve derecelendirme başlamış, medreseler on dereceye ayrılmıştır. Bu on dereceye daha sonra iki derece daha eklenerek medrese derecelerinin sayısı on ikiye çıkarılmıştır. Bu dereceler aşağıdan yukarıya İbtidâ-i Hâric, Hareket-i Hâric, İbtidâ-i Dâhil, Hareket-i Dâhil, Musila-i Sahn, Sahn-ı Seman, İbtidâ-i Altmışlı, Hareket-i Altmışlı, Musile-i Süleymâniye, Hamise-i Süleymâniye, Süleymâniye ve Dâru'l- Hadis-i Süleymâniye Medreseleridir.

Bundan sonra da devletin yıkılışına kadar her vesile ile yeni medreseler teşkilini teşvik ettiği görülmüştür. Medreseleri sırası ile tamalayan bir öğrenci öncelikle matlab defterlerine kayıt yaptırarak mülazım (stajer) olmakta ve göreve başlamak için sıra beklemektedir. Medrese mezunları ilmiye sınıfına dâhil olup üç alanda görev yapmaktadır. Kadılık, müftülük ve müderrislik. Bu üç göreve başlayan ulema zümresi mensupları, istedikleri vakit kanunların belirlediği çerçevede dâhilinde görev alanlarını da değiştirebilmektedirler. Bu çalışmada medrese mezunlarından müderrislik mesleğini tercih edenler, 18. yüzyıl verileri kullanılarak incelenecektir.

Sözlükte "*okumak, anlamak, bir metni öğrenmek için tekrar etmek*" anlamındaki ders kökünden türeyen müderris kelimesi, medreselerin ortaya çıktığı 10. yüzyıldan itibaren görülmekle birlikte 11. yüzyılda Selçuklu Veziri Nizâmülmülk'ün Nizâmiye medreselerini kurmasından sonra burada ders veren en yüksek rütbeli ilim adamı için kullanılmaya başlanarak resmî bir mahiyet kazanmıştır. Medreselerin bir kurum niteliği kazanmaya başladığı Selçuklular döneminde müderrisler Dîvân-ı Vezâret'ten çıkan ve Nizâmülmülk'ün imzasını taşıyan bir menşurla tayin edilirken daha sonraları bizzat sultanların ve halifelerin tevkii ile de tayin edilmişlerdir. Tâyinlerde ilmî liyakatin yanı sıra hocaların kalitesi ve aldıkları icâzetin türü de önemlidir (Bozkurt, 2006, s. 467-468). Müderris olmak, medresede okunması meşrut olan dersleri okuyup icazet almaya bağlıdır (Pakalın, 2004, s. 598). Develioğlu, müderris kelimesinin karşılığı olarak profesör tabirini de kullanmıştır (Develioğlu, 2005, s. 708). Nitekim Ahmet Cevdet de, müderrisleri Batı'daki üniversitelerde doktorasını yapanlarla eş sayarak halkın ilimlerine hürmeten onlara saygı gösterdiğini belirtmiştir (Akgündüz, 2002, s. 49).

1. MÜDERRİSLERİN EĞİTİMİ

Osmanlı Devleti'nde bugünkü ilkokul seviyesine denk gelen sıbyan mektebini bitiren öğrenciler, ortaöğretim seviyesindeki medreselere devam ederler. Bu medreseler, İbtida-i Haric, Hareket-i Haric, İbtida-i Dâhil, Hareket-i Dâhil ve Musila-i Sahn Medreseleridir. Bu medreseleri sırasıyla bitiren öğrenciler yükseköğretim düzeyindeki, Sahn-ı Seman ve Süleymânîye Medreselerine devam etmişlerdir.

Osmanlı Medreseleri'nde ilimler üç kısma ayrılmaktadır. Bu ilimler, “*Ulum-ı Âliye*” yani yüksek bilimler denen Tefsir, Hadis ve Fıkıh diye üç temel bilime ayrılan *dini-hukuki bilimler*; “*Ulum-ı Akliye*” denen Felsefe, Matematik, Hey'et diye adlandırılan bilimlerin yer aldığı *akli bilimler* ve başka bilgileri öğretmek için araç sayılan ve Sarf, Nahiv, Belagat, Mantık, Maani, Bedi, İnşa gibi bilimleri kapsayan *alet bilimleri*'dir (Karakök, 2013, s. 220). Saçaklızâde'nin tasnifine göre ise, peygamberler aracılığıyla öğrenilen ilimler dinî ilimler, matematik ve tıp gibi akıl ve tecrübe yoluyla öğrenilen ilimler dinî olamayan ilimlerdi (el-Mar'aşî) Medrese öğrencileri, eğitim- öğretim hayatları boyunca bu ilimlerin hepsini görmeleri, Osmanlı eğitim ve öğretim sisteminin dar manada "dini" bir eğitim ve öğretim olmadığını göstermektedir (Osmanoğlu, 2007, s. 277).

Medrese öğrenimi, bir icazet imtihanıyla sona ermektedir. Bu suretle öğrenimlerini tamamlayanlara "mücaz" denilmiştir. İmtihan etmek ve icazet vermek, öğrencinin derslere devam ettiği ve adına "mücaz" denilen Sahn müderrisinin hakkıdır. Öğrenciye verilen diplomaya ise "icazetname" denilmiştir (Doğan, 1997, s. 412). İcazetnâme almaya hak kazanan öğrenci artık müderris olmak için sıra bekleyecektir. İşte bu bekleme süresine mülâzemet denmektedir.

Mülâzemet sistemine göre, icazet almış olan medrese mezunlarının müderrislik veya kadılık için sıra beklemeleri, bu esnada Anadolu'da müderris veya kadı olmak istiyorsa Anadolu kadıaskerinin, Rumeli'de müderris veya kadı olmak istiyorsa Rumeli kadıaskerinin muayyen günlerindeki meclisine devam edip *matlab* denilen deftere isimlerini kaydettirmeleri gerekmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 45). Medrese mezunları, mülâzım olarak kaydolduktan sonra göreve başlamak için sırası gelinceye kadar beklemişlerdir. Bu bekleme dönemine *nöbet* denmektedir. İlk dönemlerde belli bir süre olmadan mülâzemet geçilirken Ebussuud Efendi'den sonra bu süre yedi yıl olarak belirlenmiştir. (Uzunçarşılı, 1998, s.46). Ebussuud Efendi'nin çalışmaları sonucu mülâzımlar için ayrı bir defter kullanılması usulü getirilmiş, ulemâdan her birinin derecesine göre ne kadar mülâzım verebileceği tespit edilmiş ve kabiliyetli adaylar için yedi yılda bir nevbet usulü düzenlemiştir (Evsen, 2009, s. 21).

Şehzade hocaları ikişer mülazım verirken Kanuni Sultan Süleyman, bu sayıyı üçe çıkarmıştır. Zaman içerisinde ulemâdan bir kısım kimselere gösterilen teveccüh sebebiyle mülazemet kanununun kapsamı genişletilmiş ve hatta zamanla usule aykırı davranıldığı olmuştur. 17. asra gelindiğinde şeyhülislamlar, makama gelmeleri sebebiyle on altı mülazım vermeye başlamışlar, Rumeli kadıaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu kadıaskerlerinin, Nakîbü'l-eşrafın tayinlerinde altı, Hekimbaşı ile padişah imamının dörder, Mekke ve Kudüs kadılarının beşer mülazım verilmiştir (Evsen, 2009, s. 23).

18. yüzyılda da teşrif denilen şeyhülislam tayinlerinde on altı mülazım verilmiş, Şehzade doğumlarında da aynı suretle olmuştur. Rumeli kazaskerlerinin tayinlerinde sekiz, Anadolu kazaskerleri, Nakîbü'l-eşraf tayinlerinde altı, Hekimbaşı ile padişah imamı dörder, Mekke ve Kudüs kadıları beşer mülazım vermişlerdir. Şehid Ali Paşa vezir-i azam olduktan sonra, 1715'de mülazemet usulünü tahdid ederek suistimal edilmiş olan sistemi yeni bir nizama bağlamıştır. Buna göre şeyhülislam tayinlerinde üçer ve kazasker tayinlerinde de ikişer mülazım verilmesi kanun olmuştur. Daha sonra vezirlerde birisi sadrazam olunca kendisine hürmeten kırk mülazım vermesi kabul edilmiştir. Mülazemet defterinin tertip ve zabtı Rumeli kazaskerlerine aittir (Uzunçarşılı, 1998, s. 48).

Osmanlı ilmiye teşkilatında müderrisler, bir medreseden diğerine terfi ederken önce İstanbul'a gelmek ve burada bir müddet -bazen bir yıl ve bazen daha fazla- beklemek zorundadırlar. İşte bu bekleme süresini ifade etmek için de mülazemet tâbiri kullanılmıştır (İpşirli, 2006b, s. 537).

Osmanlı medreselerinde 16. yüzyıldan itibaren hissedilir derecede artan ve 17. yüzyılda oldukça belirgin hale gelen bozulmalar, öncelikle mülazemet sisteminden başlamıştır. Müderrislik ve kadılık almak isteyenlerin sayısında meydana gelen artış, onların mülazemet alırken usulsüz yollara başvurmaları sonucunu ortaya çıkarmıştır. Bu dönemden itibaren padişahların bubozuklukların düzeltilmesi için uğraştıkları, zaman zaman bu hususla alakalı olarak fermanlar çıkarttıkları görülmektedir. Dönemin devlet adamları ve ilim erbabı olan kimseler de bozulmanın sebeplerini ve çözüme katkıda bulunacağını düşündükleri hususları eserlerinde ifade etmişlerdir. Örneğin Koçi Bey mülazemet sistemindeki bozulmayı eserinde dile getirmiştir. O, ilmiye sınıfındaki bozulmanın 16. yüzyıldan itibaren başladığını belirterek, *"mülazımlıklar dahi yolu ile verilmeyip, satılmağa başlayalı voyvoda ve subaşı kâtipleri ve avam tabakasından birçokları beş - onbin akçe ile mülâzım oldu, sonra az zamanda müderris ve kadı olup, ilim sahâsı câhillerle doldu, iyi ve kötü belirsiz oldu. Çoğunlukla zulüm ve adâletsizlik yapıp, bilginler adını kötüye çıkararak o gibi câhiller ve yabancılardır"* demiştir. Ona göre daha önce sadece dânişmend olup medreselerde uzun zaman ilimle meşgul olan

kimseler mülazım olurken, 16. asırdan itibaren hatır ve rüşvet ile mülazım verilmiştir (Danışman, 1993, s. 22).

18. yüzyılda mülazemet sistemi ile ilgili bu problemlerin ortadan kaldırılması için önemli düzenlemeler yapıldığı anlaşılmaktadır. İzzi tarihinde, mülazemet sistemi ile ilgili yapılan düzenleme hakkında bir hatt-ı hümayun suretine yer verilmiştir. Burada, ilim yolunda olan kişilerin ehil olan ve ehil olmayan olarak ayrılması ve ehil olmayan kişilere mülazemet verilmemesi belirtilmekte, “*hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu*” ve “*Allah emaneti ehline vermenizi emreder*” ayetlerine riayet edilerek bundan böyle ilmiye yolunda bu mühim ve tehlikeli durumun meşâyih-i İslâmiye tarafından son derece dikkat edilerek, nâhil kişilere medrese ve mülâzemet belgesi verilmemesi istenmektedir (İzzi Süleyman Efendi, 1119, s. 228).

Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan bir Hatt-ı Hümayunda mülazımlara, imtihan yapmak suretiyle müderrislik hakkı verilmesi üzerinde durulmuş, “*hatt-ı hümayunum sâdır olmaksızın hiçbir ferde hâric-i ruus itâ olunmaya ve bu imtihanda âlâ ders okuyanlara ruus verilip bâki müstaidleri bakıyyetü’l-imtihan tahrir olunalar*” denilmiştir. Buradan da anlaşılacağı üzere, müderrislik imtihanında başarılı olan mülazımlara ruus verilirken, başarısız olanlara bir sonraki imtihan için adlarını yazdırmaları gerektiği söylenmiştir. Aynı hattın devamında, kibâr-ı mevâlizâdelerin ise mültehi yani sakalı çıkmış olanlarına ve müstaid yani akıllı olanlarına izin isteyerek hatt-ı hümayunla ruus verilebileceği, rica ve şeffatle asla ruus verilmeyeceği belirtilmiştir (Başbakanlık Osmanlı Arşivi, HAT., 174/7543, 29 Zilhicce 1210/ 5 Haziran 1796).

Vezir-i âzam Damad Şehit Ali Paşa (ö. 1716), aksaklıkların düzeltilmesi için bazı teşebbüslerde bulunmuştur. Rikâb-ı hümayun kaymakamlığına gönderilen fermanla, ulemânın değerine ve ilme gösterilen rağbete mani olmaması için mülazemetlerin sayısının azaltılması, her bahane ile mülazemet verilmeyip ancak müderrislik ve kadılıkta bir üst mertebeye hareket edenlerin ve kanun-ı kadîm üzere mutad olan mülazemetlerin hak edenlere verilmesi emredilmiştir. Tarih-i Raşid’de yer alan ferman suretinden anlaşıldığına göre mülazımların eğitim durumları hakkında malumat istenmekte ve bu durumları ehil olup olmadıklarını ayırt etme noktasında belirleyici bir unsur olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Ulemâzâdelerin kaç yaşında olduklarını ve ne okuduklarını bildirmelerine gerek olmamasının ifade edilmesi dikkati çeken bir husustur (Raşid Mehmed Efendi, s. 47-48).

18. yüzyıl ortalarında ilmiye sınıfının ıslahı için gayret edenlerden biri olan I. Mahmud, dürüst ve güvenilir bir kimse olan Seyyid Murtaza Efendi’yi şeyhülislamlığa getirmiştir. Murtaza Efendi hatır gözetmeden iş yapmaya bir dereceye kadar muvaffak olmuşsa da ulemâzâdelerin düzenli

tahsil görmeden müderris olmalarının önüne geçememiştir (Evsen, 2009, s. 36).

18. yüzyıl kaynaklarından Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakâikü'l- Ahbâr'da imtihan ile altmışdan ziyâde mülâzima hâriç ru'su verildiği belirtilerek bu mülazımların bazısının çok iyi, bazısının suallerden birkaçına tam cevap veremedikleri ve durumlarına göre notlar aldıkları anlatılmaktadır (Ahmed Vâsıf Efendi, 1978, s. 293).

2. MÜDERRİSLERİN ATAMALARI

Osmanlı eğitim sisteminde, müderris olmak isteyen kişinin medrese derecelerinde tahsilini sırasıyla tamamladıktan sonra Sahn-ı Semân veya Süleymâniye medreselerinden birine devam ederek icazet alması, vazife almak istediği yerin kadıaskerinin belli günlerdeki meclislerine devam ederek matlab da denilen ruznâmçe defterine mülazım olarak kaydedilip sıra beklemesi gerekmektedir. Bu sırada mülâzım, bir müderrisin yanında, ona yardımcı olarak çalışmakta ve müderris de onu yetiştirmektedir. Müderrislik kadroları boşaldıkça, sırası gelen mülazımlardan atamalar yapılmaktadır (Akyüz, 2010, s. 76). Bu defter kayıtlarına göre sırası gelen müderris, en aşağı derecedeki medreselere tayin edilerek müderrisliğe başlamakta ve zamanla yükselmektedir (Baltacı, 2005, s. 108).

Tayinden sonra bir müderris, ilk rütbeden son rütbeye kadarki ilmiye yolunu yirmi beş- otuz yılda almaktadır. Bu yol alışı "*kat-ı merâtib*" denmektedir. Müderrisin medreselerdeki aşağıdan yukarıya doğru dolaşmasına devr-i medâris denmekte, kat-ı merâtib, devr-i medâris edilerek yapılmaktadır (İzgi, 1997, s. 44). 18 yüzyılda müderrisler mülazemet defterlerine kaydolduktan sonra ibtidâ-i hâric medreselerinde göreve başlayıp sırasıyla hareket-i hâric, ibtidâ-i dâhil, hareket-i dâhil, musila-i sahn, sahn-ı seman, ibtidâ-i altmışlı, hareket-i altmışlı, musile-i Süleymâniye, hâmise-i süleymâniye, medâris-i hamise-i süleymâniye, dâru'l- hadis-i süleymâniye medreselerine atanmaktadırlar. Bu medreselerden ilk dördü ortaöğretim kurumlarına denk gelmekte iken diğerleri yükseköğretim medreseleridir.

Bütün müderrislerin tâyinleri önceleri kazaskerlerin Pâdişaha arz etmeleriyle yapılırken 16. asır ortalarından itibaren Hâşiye-i tecrid, Miftah ve Kırklı medreselerin müderrislerinin kazaskerler ve daha yukarı medreselerin müderrislerinin şeyhülislâmın sadr-ı âzam vasıtasıyla inhası üzerine atandığı görülmektedir (Uzunçarşılı, 1998, s. 59). Padişahın tayin için iradesi alındıktan sonra, veziriazam, müderrislik ruus ve beratlarının yazılmasını ruus kalemine emretmektedir (İzgi, 1997, s. 44; Tevkîi Abdurrahman Paşa, 1331, s. 540). Silsile denilen tayin listelerini hazırlayarak sadrazama arz etme vazifesi şeyhülislama aittir. Daha sonra sadrazam bu listeyi padişaha takdim eder ve ilgili hatt-ı hümayunun veya

iradenin çıkmasıyla atama işlemi gerçekleştirilmektedir (Akgündüz, 2002, s. 49). Böylece müderrise verilen tuğralı orijinal beratla atama kesinlik kazanmaktadır. Burada genellikle görevlendirildiği şehir ve medrese, kaç akçe ile tayin edildiği, başlama tarihi ve süresi gibi hususlar yer almaktadır (İpşirli, 2006a, s. 469). Çeşmizâde Tarihindeki bir kayıta şeyhülislamın silsile tertip ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır (Mustafa Reşid, 1993, s. 30).

Medreseler, vâkıf müesseseleri olmaları nedeniyle ilk müderrisleri genellikle medresenin bânisi tarafından seçilmiştir. Buna bazı vakfiyelerde de rastlanmaktadır. Örneğin İstanbul'da Gazanfer Ağa Medresesini yaptıran Gazanfer Ağa, medreseyi yaptırmadan önce burada ders verecek değerli bir müderris aramaya başlamıştır. Bazı dostlarıyla konuşmuş, nihayet ilmine çok güvendiği Nişancı Abdülmuhyi Paşa'ya danışmıştır. Muhyi Çelebi ise, takdir ettiği için kızıyla evlendirdiği Seyfizâde'yi tavsiye etmiştir. Elli akçelik müderrisliğe talip olan Seyfizâde şeyhülislam, kazaskerler ve ulemânın hazır bulunduğu bir heyet karşısında başarılı bir imtihan geçirmiştir. İmtihan heyetinin Padişaha, onun ilim ve fazlına şahadet eden bir mahzar sunmaları üzerine Seyfizâde, Gazanfer Ağa Medresesi müderrisliğine getirilmiştir (Kütüoğlu, 2000, s. 23).

Müderris tayini hususunda vâkıfın rolüne verilebilecek başka bir örnek, Çorlulu Ali Paşa'nın 1709'da, İstanbul'da Sinan Paşa mahallesinde inşa ettirdiği medresedir. Vakfiyede müderris tâynini ile alâkalı olarak bulunan hükümler dikkat çekmektedir:

"Bu medresede, fazilet sâhibi eşi olmayan mükemmel bir bilgin, usûlde ve muhtelif ilim dallarında ihtisas sâhibi tartışılmaz bir âlim ve beşerî ilimlerin her dalında ifadeye kadir bir kimse müderris olacak ve haftada dört gün ders okutacaktır. Pazartesi ve Cumartesi günleri ise tefsir ve hadis dersleri verecek, Çarşamba ve Perşembe günleri ise fıkıh ve diğer konularla meşgul olacaktır. Her dersin sonunda, vâkıfı hayır duâ ile yâdedecektir. Ve vazifesi karşılığında doksan akçe yevmiye alacaktır. Ancak şu şartla ki, güzellekle ilgili düşünceleri gösteriş ve taassuptan arınmış, fesâhat dolu lehçesi başkalarının fikrine müdâhale ve taarruzdan sıyrılmış olacaktır. Ve özellikle, hânîkâhta mütemekkin olan tarikat mensuplarına saldırmayı revâ görmeyip, gerek hânîkâhın şeyhine gerek dervişlerine karşı laf atmaktan mutlak surette kaçınacaktır. Bu hükümler hilâfına hareket ederse, vakfın nâzırlık makamını işgal edecek olan veziriâzâm, onun yerine, şeyhülislam ve kadiaskerler ma'rifetile, bu makama lâyük, muhtelif ilimlerde başkasını aşan saygıdeğer ve mu'tedil bir kimse tâyin edecektir" (Yediyıldız, 1982, s. 12-13).

Görüldüğü üzere müderris tayini hususunda esas olan vakfiyede yer alan şartlardır.

18. yüzyıla ait, I. Abdülhamid'in 11 Ocak 1781 tarihli vakfiyesinin medrese ile ilgili olan kısım ise aynen şöyledir:

“Zat-ı Şahanelerine ait medrese görevlilerinin hizmet sırası ve ücretlerini şu şekilde ta'yn buyurmuşlardır. Türlü iyi meziyyetler ve çeşitli marifet dallarıyla vasıflı olup, olgunluk, iyilik ve dindarlığı ile bilinen seçkin bir zatın medresede muhaddis olup, haftanın Pazartesi ve Perşembe günlerinde medresenin dershanesinde öğrencilere hadisi şerif ilmini okutup vakıflarının gelirlerinden günde ikiyüz kırk akçe ücret ala. Keza bilgin, bilgisiyile amel eden, faziletli, olgun ve temiz meziyetli bir zat da Padişah medresesinde müderris olup. Cuma ve Salı günleri hariç, ders günlerinde öğrencilerin öğretimi ile meşgul olup, vakıf gelirinden günde İkiyüz kırk akçe ücret ala. Ayrıca çeşitli ilimleHe mücehhez, fazilet ve marifetleriyle belirgin iki kişi Padişah medresesinde Dersiam olup biri Salı ve Çarşamba günlerinde, diğeri yalnız Cuma gününde medrese dershanesinde öğrencilere yararlı bilgileri okutup herbiri günde ellışer akçe ücret alalar. Kıraat ilminde mahir ve çeşitli kıraat yönlerini okutmağa muktedir, bir kişi de Şeyhül-Kurra olup, haftanın Cumartesi ve Pazartesi günleri türbe-i şerifte kıraat İlmini okutup, günlük ücreti elli akçe ola” (Ateş, 1982, s. 41).

Müderris tayini ile ilgili olarak, 2 Ramazan 962 (21 Temmuz 1555) tarihli Kara Ahmed Paşa vakfiyesinde de önemli bilgiler bulunmaktadır. Vakfiye 1555 tarihli olmakla birlikte ilk sayfasında yer alan mührün III. Mustafa'ya ait olması, 18. yüzyılın son çeyreğinde vakfiye şartlarının yinelenildiğini göstermektedir. Vakfiyede, müderris atanması ile ilgili şu ifadeler yer almaktadır:

“Bina olunacak medreseye fazıl ve kemal sahibi, akran ve emsali arasında ilminin çokluğu ile maruf, herkes indinde muteber ve muvakkar, fitnat ve zekâ erbabından, ' muhakkik ve müdekkik, dini müfkiilleri halle muktedir, herhangi ders olursa olsun ifade ve tedrise kadir ve muhtelif mevzularda okutulması mutat olan kitapları okutacak bir müderris tayin olunacak ve bu zatın vazifesi de her gün rayiç gümüş dirhemden elli dirhem olacaktır” (Yaltkaya, 1942, s. 93).

Klasik Dönem Osmanlı Medreselerinde kazaskerin yanında bulunan ruznamede yazılı olmayan ve belli bir süre mülazemet etmeyen kişilerin müderrislik almaları mümkün değildir. Ancak Mefail Hızlı, bazı istisnai uygulamalara rastlanmakta olduğunu yazmaktadır (Hızlı, 2002, s. 797). Özellikle 18. yüzyılda müderrislerin sayısı büyük bir artış göstermiş ve bunları atayacak yer bulunamaz olmuştur. Öğrencilerden mülazemet derecesine ulaşanların belirli zamanları dolup ve hariç medresesi derecesindeki müderrislerin sayısının artmasından dolayı sınavla müderris alınması kararlaştırılmıştır. Bunun için Kasım 1785 başlarında öğrencilerin şeyhülislâm önünde sınava tabi tutulmaları sonucu doğmuş ve sınav yapılmıştır.(Özkaya, 2007, s. 236).

18. yüzyılın son çeyreğine ait bir kaynakta, medrese mezunlarının müderrislik için imtihana nasıl girdiği ve hangi derslerden sorular sorulduğu hakkında dikkat çekici bilgiler vardır. Taylesanizâde Hafız Abdullah Efendi Tarihi olarak bilinen kaynak, 1785-1789 yılları arasındaki İstanbul'un dört yılını anlatmaktadır. Eserde müderrislik imtihanı ile ilgili önemli bilgiler verilmiştir. “*İmtihân-ı medrese*” başlığı altında verilen bilgilerde “*Ve yine imtihan-ı medâris, hâlâ şeyhülislam-ı sellemehü's-selam Mevlana Durriyâde zâdesi Esseyyid Mehmed Ârif Efendi hazretleri imtihân-ı ulemâ-i müderrisîn-i kirâma taraf-ı hazret-i şehriyârîden me'zûn olup mâh-ı mezbûrun guresi cum'a günü dâhil-i imtihân olacak efendileri fetvâ emîni tahrîr ve mülâzemetlerini tashîh edüp yüz doksan dokuz kimesneyi tahrîr*” ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşıldığı üzere Şeyhülislâm Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi, müderrislik imtihanı yapmak için padişah tarafından görevlendirilmiştir. Ayrıca eserde, Cuma günü başlayan imtihana yüz doksan dokuz kişinin katıldığı, imtihan heyetinin bunları üç kısma ayırdığı, el-Mutavvel'den bir konuyu ders olarak tayin ettikleri, bir hafta süren imtihanın tamamlanmasından sonra mevâlîzâdeler dâhil altmış dört kişinin seçildiği belirtilmiştir (Hafız Abdullah Efendi, 2003, s. 112-113).

18. yüzyıla ait bir arzuhalde de Kayseri Hunad Medresesi müderrisi Esseyyid İshak'ın müderrislik vazifesinin kendisine Şeyhülislam huzurunda yapılan imtihan neticesinde tevcih edildiği anlaşılmaktadır. Bu durum, belgede geçen “*Kayseri'de vâki Hunad Medresesine ulyâi niam faziletli ve saadetlü Şeyhülislamhuzur-ı izzetlerinde ledel imtihan bu dâilerine tevcih ve ihsan buyurulmakla*” ifadelerinden açık bir şekilde anlaşılmaktadır (BOA, C. MF., 46/2276, 10 Cemaziyelevvel 1115/ 21 Eylül 1703). Başka bir belgeden de anlaşıldığına göre, Akşehir'de bulunan Ali Selçuk vezirlerinden Hüseyin bin Ali'nin yaptırdığı medrese müderrisi Ahmed Efendi, 1130 (1718)'da vefat edince vakıf şartları gereği oğullarına kalan müderrislik bu evlatlar arasından imtihan sonucu İbrahim Efendi'ye tevcih edilmiştir (BOA, C.EV. , 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718).

Bazen müderrislik atamalarının özel şartlara bağlandığı da olmuştur. Örneğin, 129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicilinde yer alan Bostancı medresesine Osman Efendinin müderris olarak atanma talebi ve kabulü hakkındaki berât kaydında, mezkûr medresenin tamire ve bakıma muhtaç olduğu kadı tarafından bildirilmiş, Osman Efendi'ye müderrislik ciheti, medreseyi tamir ettirmesi şartı ile haric elli derecesiyle verilmiştir (Toğrul, 2014, s. 114).

Müderris atamaları ile ilgili belgeler incelendiğinde ataması yapıldı anlamında genellikle “*tevcih*”, “*tevcih buyuruldu*” veya “*inâyet buyuruldu*” ifadelerinin kullanıldığı görülmektedir. Müderris atamalarını, arzla yapılan atamalar, şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak birkaç başlık altında

toplamak mümkündür. Müderris atamaları meşruiyet, mahlül, tecdid, ibka, inayet gibi sebeplerle yapılmıştır.

2.1. Atama Yapan Merciyeye Göre Atama Türleri

2.1.1. Arzla Yapılan Tevcih

Arzuhal, bugünkü anlamda dilekçe olan, Osmanlı döneminde ise reâyâ ve askerî sınıf tarafından bir dilek veya şikâyet bildirmek amacıyla bir makama yazılan ve yazanın şahsi taleplerini içeren belgelerdir. Arz ise temelde arzuhal ile aynı vazifeyi görmekle birlikte genellikle devlet görevlilerinin üst makamlarına yazmış oldukları resmî dilekçelerdir. Herhangi bir vakıfta meydana gelen görev değişikliği, şahısların kendi müracaatları, vakıf yöneticilerinin müracaatları ile kazalarda arz yetkisine sahip kadı ve nâibler tarafından merkezi idareye arz ile bildirmeleri ve merkezi idare tarafından bu arzlarda belirtilen kişiler adına beratlar düzenlenmesiyle gerçekleşmektedir. Vakıf sisteminin bir parçası olan medreseye yapılan müderris atamaları da atanan kişinin kendi arzıyla, mütevellî veya nâzır arzıyla, nâib veya kadı arzıyla gerçekleşmektedir (Demirtaş, 2011, s. 54).

2.1.1.1. Kendi Arzıyla Tevcih

18. yüzyıla ait atama kayıtlarını içeren belgelerden anlaşıldığı kadarıyla ferağ ve fevt gibi nedenlerle müderrislik cihetinin boşalması üzerine atama talep eden şahısların kendi arzıyla müracaatı ve dönemin Şeyhülislamının işaretiyle gerçekleşmektedir.

Antakya Gazali Medresesi müderrisi Mehmed Efendi'nin 26 Nisan 1712'de musila-i sahn derecesi ile kendisine berat verilmesini arz ettiği görülmektedir (BOA, AE.SAMD.III., 125/12278, 19 Rebiülevvel 1124/ 26 Nisan 1712). 10 Ekim 1708 tarihli bir belgede ise Zağra'da bulunan Ahmed Bey Medresesi müderrisliğinin kendisine tevcihini rica eden Musa Efendi'nin arzuhaline yer verilmektedir. Arzuhalde medresenin eski müderrisi İbrahim Belgradî'nin Belgrad'a naklinden dolayı kendi rızası ile müderrisliği Musa Efendi'ye bıraktığı ifade edilmektedir (BOA, AE.SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708). 1745 tarihinde ise Haleb'de Sefahiye Medresesi müderrisi Abdolvahab Efendi'nin ibtidâ-i altmış derecesine kendi arzı ile atandığı görülmektedir (BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745). Yine aynı şekilde 1758 tarihli bir arzuhalde İzmir'de Elhac Hüseyin'in bina eylediği medresenin müderrisliğini babasının vefat etmesi sebebi ile vakıf şartı gereği müderris Hüseyin Efendi talep etmektedir (BOA, AE. SOSM.III, 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758). 1072 numaralı hurufat defterinde yer alan bilgiye göre de Amasya'da Hacı Osman Bey Darülhadi'sinde müderris olan Seyyid Mehmed ferağından İbrahim, kendi arzıyla bu görevi

talep etmektedir (Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s. 81).

2.1.1.2. Müteveli / Nâzir Arzıyla Tevcih

Vakıf idarecisi olan müteveli ve nâzırlar da kendi sorumluluklarındaki vakıfların medreselerine müderris atanması hususunda arzlarda bulunmuşlardır. Örneğin, 1728 yılında Ümerâ-i deryadan Salih Paşa'nın Sakız ceziresinde müceddeden binâ eylediği medresesinde yevmî altmış akçe vazife ile müderrislik ve üç akçe ile hafız-ı kütüblük vazifesi verilen Eş-Şeyh Mehmed Efendi'nin Küçük Evkâf'da ismi kayd olunmadığı için, vakfın mütevellesi olan Hurî Hânım, müderrislik ve hafız-ı kütüblük cihetinin yeniden Şeyh Mehmed Efendi'ye tevcih ve yedine berât-ı şerîf-i alişân ihsân buyurulmasını arz etmektedir (BOA, A.RSK.d, 1576, 11 Rebiülevvel 1141/ 6 Ekim 1728).

2.1.1.3. Kadı/Nâib Arzıyla Tevcih

Müderris atamalarının büyük bir bölümü kadı ve nâib arzları ile gerçekleştirilmektedir. 17 Temmuz 1712 tarihli belgede Van Adilcevaz'da bulunan Bayendiz Medresesi müderrislerinden Süleyman Efendi'nin on yıl görev yerine gitmediği Van kadısı Halil Efendi tarafından merkeze bildirilmekte ve medrese talebelerinin perişan olduğu anlatılmaktadır. Bu durumu karşısında kadı, müderris İsmail'in boş bulunan bu vazifeye atanmasını arzetmektedir (BOA, AE. SAMD.III., 56/5606, 12 Cemaziyelahir 1124/17 Temmuz 1712). Aynı şekilde Edirne Kadısı Damadzâde Feyzullah Efendi de 24 Ekim 1757 tarihli arzuhalinde Edirne'de bulunan Anbar Gazi Medresesi müderrisliğine Ezineli Tabibzâde Said Efendi'nin ibtidâ-i hâric derecesi ile atanmasını arzetmektedir (BOA, AE. SOSM.III., 8/535, 10 Safer 1171/ 24 Ekim 1757). Bir başka örnekte de İzmir Kadısı Halil Efendi'nin arzına rastlanmaktadır. İzmir'de Mahkeme medresesi müderrisi Sadıkhâde Abdüllatif Efendi ibtidâ-yı hâric ile burada müderris iken Hareket-i hâric müderrisliğine terfi ettirilmesi kadı vasıtası ile arz edilmektedir (BOA, AE.SMHD.I., 142/ 10568, 4 Muharrem 1143/20 Temmuz 1730).

6 Haziran 1720 tarihli belgede beratını yenilemek isteyen müderris Abdüllatif Efendi için daha önceki kayıtlara bakılarak “ *Abdullatif Efendi'ye kadı-i âlâ arzıyla bin yüz on bir senesi Zilkadesinde vazife-i muayenesiyle tevcih olunduğu mukayyedir*” derkenarı düşülmüştür. Buradan da anlaşıldığı üzere yirmibir yıl önce Abdüllatif Efendi'nin atanması kadı arzıyla gerçekleştirilmiştir (BOA, C. MF. 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720).

Konya'da bulunan Zincirli Medresesi'ne Halil Efendi'den sonra yeni müderrisin, Konya kadısının teklifiyle, müftü, vakıf mütevellisi ve önde

gelen diğ er din adamlarıyla istişâre sonucunda atanacağı, medresenin vakfiyesinde belirtilmiştir (Sarıkaya, 2007, s. 176).

1071 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayıttan anlaşıldığına göre, Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisın müderrislik ciheti İbrahim'in ferağından Abdüsselam bin Osman'a nâib şâmilzâde Ali arzıylave şeyhülislam Mevlana Seyyid İbrahim Efendi işareti ile verilmiştir (VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s. 47).

2.1.1.4. şeyhülislam İşareti ile Tevcih

Müderris atamalarında şeyhülislam işareti ile yapılan atamalara da rastlanılmaktadır. Bu atamalar, bazen atama talep edenlerin arzları üzerine şeyhülislam işaretiyle olabileceği gibi kazasker ilamı üzerine şeyhülislam işaretiyle de olabilmektedir. Örneğin Diyarbakır'da bulunan Zinciriye Medresesi müderrisi Abdürrahim Efendi bu yolla, aynı medresede olmak üzere 3 Eylül 1758'de terfi talebinde bulunmuştur (BOA, AE.SMST.III., 55/4004, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758).

26 Ekim 1768 tarihli belgede de Yenişehr-i Bursa Medresesi müderrisliğinin kırkdan münfasıl olan Bursavî Abdüllatif Efendizâde Halil Efendi'ye tevcih edilmesini arzed en şeyhülislam Mehmed Salih Efendi'dir (BOA, AE.SMST.III., 123/9475, 23 Safer 1172/ 26 Ekim 1768).

29 Kasım 1750 bir belgede de şeyhülislam Mevlana Esseyid Murtaza Efendi'nin Havass-ı Mahmud Paşa Medresesi müderrisliğine her yönden müstehak olan Sadık Mustafa Efendi'nin atanmasını talep ettiği görölmektedir (BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750). 1734 tarihli başka bir belgede Edirne'de Kasapzâde Medresesinde müderris olan Ahmed Efendi'nin hareket-i hâric derecesinin terfi ile ibtidâ-i dâhil derecesine atanması şeyhülislam işareti ile gerç ekleştirilmiştir (BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/ 3 Aralık 1734). Amasya'da Hacı Osman Dârü'l-hadîsi Medresesi müderrisliğine ise Seyyid Mustafa ferağından Hacı Mehmed ve Seyyid Mustafa'nın şeyhülislam Seyyid Mehmed Arif Efendi işareti ile tevcih edildiği görölmektedir (VGMA, HD, No: 531, Zilkade1210/ Nisan- Mayıs 1796, s.81). Yukarıda bahsedildiği üzere Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisın müderrislik ciheti Abdüsselam bin Osman'a nâib şâmilzâde Ali arzıyla ve şeyhülislam Mevlana Seyyid İbrahim Efendi işareti ile verilmiştir (VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47).

2.1.1.5. Padişah Fermanı ile Tevcih

Padişah fermanı ile yapılan müderris atamalarında “*sâdır olan fermân-ı âli mucîbince*” (*gönderilen ferman icabınca*) şeklindeki ifade yer almakta olup, beratın kaybedilmesi veya yıpranması, görev yerinin terk edilmesi, haksız beratların düzeltilmesi gibi sebepler üzerine düzenlenmiştir. Örneğin,

14 Eylül 1771 tarihli bir belgede, haksız beratla elde edilen bir müderrislik ciheti ile alakalı olarak görevin “*ba-fermân-ı âli*” Mehmed Efendiye tevcih olduğu belirtilmiş, haksız berat alan El-Hac Mustafa adlı kişinin elinden beratının alınması gerektiği bildirilmiştir (BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771).

2.2. Sebeplerine Göre Atama Türleri

İncelenmiş olan belgelerde müderris tevcihatlarının, “*meşrûiyet üzere tevcih*”, “*lazım olmağla tevcih*”, “*mahlûlünden tevcih*”, “*tecdiden tevcih*”, “*ibkâen tevcih*” ve “*inâyeten tevcih*” gibi farklı şekillerde yapıldığı görülmektedir. Bu tür kavramların hepsi farklı farklı durumları içermektedir.

2.2.1. Meşrûiyet Üzere Tevcih

Vakfiyelerde vakfın hangi şartlar üzere idare olunacağı belirtilmiştir. Vakıflarda bu şartlar dışına çıkılamaz. Bu anlamda kullanılan ifade “*meşrûiyet üzere*” dir. Tüm vakıf görevlileri vakfiyede şart koşulan şahıslara verilmek zorundadır. Örneğin, 1771 tarihli bir belgede Trabzon’da Hacı Mustafa Efendi’nin bina eylediği medresede müderrislik vazifesi vakıf şartı gereği hayatta olduğu müddetçe kendisinde olmuş, ölümünden sonra ise yine vakıf şartı gereği oğlu olmadığı için ehil birine verilmiştir (BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771). Karaferye’de Gazi Mehmed Bey Vakfı’na bağlı medresede müderris olan Ömer Efendi ise buraya yevmî on beş akçe ve senede on iki yük buğday ve bir müdd pirinç ile vakıf şartı gereği atanmıştır (BOA, C.MF., 130/6493, 7 Muharrem 1124/15 Şubat 1712).

2.2.2. Lazım Olmağla Tevcih

Medreselere genellikle ilk müderrislerin *lazım olmağla* şeklinde atandığı görülmektedir. Yine de bazen müderrisi olmayan medreselere yapılan atamaların da bu şekilde ifade edildiği olmuştur. Örneğin, 1735 tarihli bir vakıf kaydında, Yenişehir-i Bursa’da Süleyman Paşa Medresesi müderrisi olan Hamdi Ahmed Efendi, yirmi yıl önce vefat ettiği ancak bu medreseye daha sonra müderris atanmadığı belirtilmektedir. Bu nedenle “*bir müderrise ihtiyaç olunmağın ihbar olunmakla*”, medreseye Elhac Mehmed Efendi’nin müderris olarak atanması, Bursa nâibi Esseyid Abdullah Efendi tarafından talep edilmiş ve Şeyhülislam Mevlana Abdullah Efendi işareti ile bu talep kabul edilmiştir (VGMA, Defter No: 0241, 1147/1735, s. 140). 1072 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayda göre de Amasya’da Hacı Osman Medresesi’nin müderrisi olmayıp, aynı vakfa bağlı Darülhadisın müderrisi Seyyid Mehmed Necib aynı zamanda burada müderrislik yapmaktadır. Ancak vakf-ı meşrut gereği medrese için bir başka şahsın müderrislik yapması gerekmektedir. Bu nedenle medrese müderrisliği, Seyyid Mehmed Necib ferağından İbrahim adlı kişiye tevcih

edilmiştir (VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s. 81). 1071 numaralı hurufat defterinde de yine Amasya'da Hasan oğlu Hacı Ali Efendi'nin yaptırdığı medresenin müderrisi olmadığı belirtilmiş ve vazifenin Ali Efendi'ye tevcih edildiği belirtilmiştir (VGMA, HD., 1072, 1203/ 1788-1789, s. 46).

2.2.3. Mahlûlünden Tevcih

Kendisinden sonra vâris bırakmadan ölen müderrisin görevi mahlûl olmuş yani boş kalmış olmaktadır. Bu anlamda kullanılan bir tabir olan *mahlûl* kayıtlarda *fevt*, *ferağ*, *kasr-ı yed*, *keff-i yed* ve *ref* gibi sebeplerle cihetin boşalması olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3.1. Fevt

Mahlûliyet sebebiyle yapılan müderris atamalarının en sık görülen şekillerinden biri, ölmek, ölüm anlamına gelen *fevt* sebebiyle gerçekleşmiştir. 1775 tarihli bir beratta, Kayseri'de Şifahiye Medresesi müderrislik cihetinin Esseyid Ali'ye tevcih edildiği belirtilmiş, onun ölümüyle aynı vazife oğlu Esseyid Mehmed'e verilmiştir (BOA, AE.SABH. I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775). 21 Ocak 1774 tarihli bir belgede ise Antalya'da bulunan Hatuniye Medresesi müderrisliği Eşşeyh Mehmed üzerinde iken onun ölümüyle aynı görev Seyyid Ahmed'e tevcih edilmiştir (BOA, AE.SMST.III., 114/8648 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774). 1758 tarihli bir arzuhalde de İzmir'de Elhac Hüseyin'nin bina eylediği medresenin müderrisliğini talep eden Hüseyin Efendi'nin, arzuhalinde medresede müderris olan babasının vefat ettiğini ve vakıf şartı gereği kendisinin bu göreve atanmasını talep ettiği görülmektedir (BOA, AE.SOSM. III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758). Ağroş Kasabasında bulunan Atabey Medresesi müderrisi Süleyman Efendi'nin ölümüyle de bu görev müderris Hüseyin Efendi'ye tevcih edilmiştir (BOA, AE.SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709).

2.2.3.2. Ferağ

Ferağ kelimesi Arapça'da bırakmak, satmak, işten çekilmek, rahatlık, asûdelik gibi anlamlar içermektedir. Vakıf ve dolayısıyla müderrislik atamalarında ise bir kişinin bulunduğu görevi kendi rızası dâhilinde bir başkasına bırakması anlamına gelmektedir (Pakalın, 2004, s. 602). Örneğin, 1708 tarihli bir belgede Zağra'da bulunan Ahmed Bey Medresesi müderrisliğinin kendisine tevcihini rica eden Musa Efendi'nin arzuhalinde medresenin eski müderrisi İbrahim Belgradî'nin Belgrad'a naklinden dolayı kendi rızası ile müderrisliği Musa Efendi'ye bıraktığı ifade edilmektedir (BOA, AE. SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708). 1701 tarihli bir arzuhalden de Çemişgezek'de bulunan Süleymâniye Medresesi müderrisi Elhac Mehmed Efendi'nin Kâbe'ye gitmek için görevini bir

süreliliğine kardeşi Molla Hamza'ya ferâgât eylediği anlaşılmaktadır (BOA, AE.SMST.II., 28/2727, 29 Zilhicce 1112/6 Haziran 1701).

2.2.3.2. Kasr-ı Yed

Arapçada el çekmek anlamında kullanılan *kasr-ı yed*, vakıf terimi olarak, vâkıf şartları gereği kendisine verilen görevden vazgeçmek anlamında kullanılmaktadır (Pakalın, 2004, s. 209). Aksaray'da bulunan medrese müderrisi Abdürrahim Efendi de bu yolla aynı medresede müderris olan Hasan Efendi'nin kasr-ı yedi dolayısıyla berat almıştır. Arzuhalinde de belirttiği üzere beratını eşkiyalara kaptıran Abdürrahim Efendi yeniden berat istemektedir (BOA, AE. SAMD.III., 27/2625, 19 Cemaziyelahir 1115/30 Ekim 1703). 1726 tarihli bir belgede de Kayseri'de bulunan Köşk Vakfı Medresesi müderrisi Osman'ın kasr-ı yedi ile vazifenin oğlu Abdurrahman'a tevcih edildiği görülmektedir. Belgede geçen "*Kayseriyyede vaki Melik Erednâ nam-ı diğer Köşk Vakfı evkaf-ı kadimeden olub vâkıf-ı merkum bina eylediği medresenin müderrisine ve talebesine defterhâne-i amireye vakfiyesi mucibince kayd ü tashih olunduğu üzere vakf-ı mezbur mahsulünden otuz akçe tadrîs ve on akçe talebe vazifesin kadimden müderris olanlara virilügelüb cihet-i merkume ba-ışaret-i aliye pederim Osman niçe zaman mutasarrıf olub badehu kasr-ı yedinden ba-ışaret-i aliye bu dâîlerine tevcih ve inayet olunub*" ifadelerinden bu durum açıkça anlaşılmaktadır (BOA, AE. SAMD.III., 89/8843, 29 Zilhicce 1138/ 28 Ağustos 1726). 1071 numaralı hurufat defterinde yer alan bir kayıttan anlaşıldığına göre, Amasya'da Hacı Osman'ın yaptırdığı darülhadisın müderrisi İbrahim'in ferağından vazife Abdüsselam bin Osman'a verilmiş ve İbrahim, yedinde olan beratını verip kasr-ı yed etmiştir (VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s. 47).

2.2.3.3. Ref'

Kaldırma, lağv etme, hükümsüz bırakma (Develioğlu, 2005, s. 882) gibi anlamlara gelmekte olan bu kelime, görevden alma veya alınma anlamında kullanılmıştır. Müderris atama kayıtlarında "*nâ-ehl ve nâ-müstehak olma*", "*gadr-i küllî*", "*sû-i hâl*", "*terk-i hizmet*", "*hâl ve muattal olma*" ve "*mefkûd olma*", gibi durumlarda eski görevlinin *ref'* olunduğu görülmektedir. Örneğin, Erzincan'da Melek Fahreddin Medresesi müderrisi Ahmed'in vazifesi başına gitmeyerek ders vermediği, bunun için azledildiği ve yerine bu işe yeterliliği olan Seyyid Feyzullah'ın atanması gerektiği belirtilmektedir. Belgede geçen "*Medine-i Erzincân'da vaki' Melik Fahreddin Medresesi müderrisi olan Ahmed nam kimesne nâ-ehl olub talebe-i ulûma tadrîse kudreti olmamağla medrese-i mezburede sâkin olan talebe-i ulûm perâkende vü perişân olub ol-vechle medrese halî ve mu'attal kalmağın küllî hayf ü gadr olmuşdur. Mezbur Ahmed ref' olunub....*" şeklindeki ifadeler *nâ-ehl olan müderris Ahmed'in görevinden*

ref' edildiğini göstermektedir (BOA, C.MF., 88/4398, 29 Şaban 1123/ 12 Ekim 1711). Aynı şekilde Birgos medresesinde 1734 yılında müderris olan ismi mevcûd cismi nâ-mevcud Mehmed Efendi'nin, medresede tedris etmediği gerekçesiyle ref' edildiği anlaşılmaktadır (BOA, A.E. SMHD.I., 223/ 17705, 29 Zilhicce 1146/ 3 Mayıs 1734).

2.2.4. Tecdid Tevcihi

Tecdid kelimesi, Arapçada yenilenme, tazelenme anlamında kullanılmaktadır (Develioğlu, 2005, s. 1049). Osmanlı Devleti'nde beratlar, padişah değişikliğinde yenilenmektedir. Eski beratın geçerliliğini koruyabilmesi için "*tecdid*" olarak yenilenmesi gerekmektedir (Kütükoğlu, 1994, s. 472). Örneğin, Şam'da Reyhaniye Medresesi müderrislik beratının cülus münasebetiyle tecdiden verildiği (BOA, C.MF.,59/2949, 23 Cemaziyevvel 1144/ 23 Kasım 1731), Tire'de Murtaza Mahallesi'nde Hacı Mustafa Medresesi müderrisliğine ait beratın, cülus münasebetiyle tecdiden verildiği (BOA, C.MF., 64 /3195, 10 Şaban 1171/ 19 Nisan 1758), Maraş'ta Bağdadiye-i Kübra Medresesi müderrisliğinin dörtte bir hisse ile cülus sebebiyle yine tecdiden verildiği (BOA, C.MF., 169 /8417, 16 Cemaziyevvel 1173/ 5 Ocak 1760) görülmektedir.

Eski beratını zâyi eden kişi yenisini talep edebilmektedir. Beratın yeniden verilmesi kayıtların kontrolünden sonra mümkün olabilmekte ve teyid edilen atamalar yeniden yapılırken *zâyinden berat* şeklinde verilmektedir. 20 Şubat 1758 tarihli bir arzuhalde "*bu kulları hâlâ Şam-ı Şerif'de Tıbbiye Medresesi'nin müderrisi kulları olup yedimde olan berât-ı âlişânım zâyî olmakla mercudur ki mahallinde derkenar olup zâyiden yedime beraât-ı şerif-i âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak...*" ifadeleri yer almaktadır. Buradan da anlaşılacağı üzere müderris, eski beratın zâyi olması nedeniyle yenisini talep etmektedir (BOA, AE. SOSM.III., 59/4287, 11 Cemaziyelahir 1171/20 Şubat 1758). Konya'da da Karakurt Mahallesinde Seyyid Hacı Mehmed Ağa'nın yaptırdığı medrese müderrisi Seyyid Ali bin Mehmed'e verilen berat, eski beratının zâyi olması nedeniyle (VGMA, HD, No: 551, 1203/ 1789, s. 97).

2.2.4. İbkâ Tevcihi

Kayıtlarda geçen müderris atama şekillerinden bir diğeri, işinden ayrılan bir müderrisi yeniden göreve getirme olarak tanımlanan *ibkâ* atamalarıdır. Sözlükte yerinde, evvelki halinde bırakma (Develioğlu, 2005, s. 403) anlamına gelen *ibka* tabiri ile yolsuzlukla ele geçirilen beratların iptal edilerek, vazifenin eski sahibine iadesi şeklinde gerçekleştirilen atamalar kastedilmektedir. Örneğin Akşehir'de Fahreddin Ali bin Hüseyin'in yaptırdığı medreseye yirmi bir yıl önce atanan müderris Abdüllatif Efendi, medrese binası harab olduğu halde kendi imkânlarıyla tadrise devam etmekte iken Sadi Efendi adında bir şahıs bir yolunu bularak

aynı medreseye sahte berat ile müderris olarak atanmıştır. Bu durumundan muzdarip olan Abdüllatif Efendi, bir arzuhalle durumu merkeze bildirmiş ve mağduriyetinin giderilmesini talep etmiştir. Arzuhalinde geçen “*müderrisliğin yine sahib-i evvel merkûm-ı dâilerine ibkâ ve müceddeden yedine berât-ı âlişân sadaka ve ihsan buyurulmak ricasıyla...*” ifadeleri, atamanın ibkâ tevcihi olduğunu göstermektedir (BOA, C. MF., 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720). Bayburd’da ise 1752 yılında Yakutiye Medresesi müderrislerinden Mahmud Efendi, otuz seneyi mütecâviz burada görevli ve son derece işinin ehli bir müderris iken, Esseyid Mustafa adında bir şahıs bir yolunu bulup usulsüzlük ile müderris Mahmud Efendi’nin vefat ettiğini söyleyerek sahte berat düzenlemiş, Bayburd Kadısı Elhac Ali Efendi de müderrisin bu mağduriyetinin giderilerek kendisine “*ibkâ ve müceddeden tevcih*” verilmesini talep etmiştir (BOA, AE.SMHD.I., 104/7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752). Başka bir örnekte de Kayseri’de Erkilet ağası El-Hac Ömer Ağa adlı hayır sahibinin bina eylediği medresenin müderrislik cihetinin ibkâ yoluyla verildiği 1784 tarihli belgede geçen “*müderrislik-i mezkûr mezbur Hüseyin’in refinden mezbur Es-seyyid Mehmed Efendiye ibkâ ve tevcih ve Anadolu muhasebesine kayd ü berâtıyla*” ifadelerinden açıkça anlaşılmaktadır (BOA, AE.SMHD.I., 210/13901, 20 Cemaziyelahir 1198/11 Mayıs 1784).

2.2.5. İnâyet Tevcihi

Atama kayıtlarında tespit edilen bir başka atama türü *inâyet* buyrulan atamalardır. İnâyet kelimesi sözlükte lütuf, ihsan anlamına gelmektedir (Develioğlu, 2005, s. 435). Örneğin 3 Eylül 1758 tarihli bir arzuhalde İzmir’de Elhac Hüseyin’in bina eylediği medresenin müderrisliğini talep eden Hüseyin Efendi’nin, arzuhalinde medresede müderris olan babasının vefat ettiğini ve vakıf şartı gereği kendisinin bu göreve atanmasını talep ettiği görülmektedir. Belgede geçen “*medresenin müderrisliğini der müceb-i şart-ı vâkıf evlâdiyet ve meşrutiyet sülbi oğlu pederim Mustafa Efendi müderrisliği merkûmeye ibtidâ-i hâric itibariyle mutasarrıf iken fevt olup ber müceb-i vakfiye-i mâmül-bihâ müderrisliği...mezbur pederim Mustafa Efendi itibarı ile ibtidâ-i hâric itibar buyurulup ve bu kulları mesrûr ve inâyet buyurulmak bâbında...*” cümlelerinden de anlaşıldığı üzere yapılan atama inâyet buyurulmak şeklinde ifade edilmiştir (BOA, AE. SOSM.III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758). Konya’da ise müderris Esseyid İbrahim Efendi’nin ölümünden dolayı boş kalan müderrislik görevine sahn dercesi ile Nurullah Efendi’nin “*müteveffâ-yı mezburun mahlûlünden kendüye tevcih ve ihsan buyurulmak bâbında istidâ-yı inâyet etmeğin tevcih buyurulmak üzere faziletli kadı Efendi işaret etmekle işaretleri mucebince tevcih oluna*” ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere inâyeten atandığı anlaşılmaktadır (BOA, C.MF., 17/823, 10 Receb 1153/1 Ekim 1740).

18. yüzyıla ait belgeler incelendiğinde birçok medresede bir tek müderrislik cihetinin birden fazla kişi tarafından paylaşıldığı görülmüştür. Bu vazife paylaşımının dönemin medrese mezunlarının çokluğu ile karşılaşılan probleme bir çözüm olarak yürütüldüğü düşünülebilir. Örneğin 6 Eylül 1775 tarihli bir beratta, Kayseri’de Şifahiye Medresesi müderrislik cihetinin yarısının Es-seyyid Ali’ye tevcih edildiği belirtilmiş, onun ölümüyle aynı vazife yine nisf müderrislik şeklinde oğlu Esseyid Mehmed’e verilmiştir (BOA, AE. SMHD.I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775). 21 Ocak 1774 tarihli bir belgede ise Antalya’da bulunan Hatuniye medresesi nisf müderrisliği Eş-şeyh Mehmed üzerinde iken onun ölümüyle aynı görev aynı hisse ile Seyyid Ahmed’e tevcih edilmiştir (BOA, AE.SMST.III., 114/8648, 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774). Konya’da Karatay-ı Kebir Medresesi’nde de 1740 tarihinde müderris olan Abdullah Efendi’nin benzer şekilde nisf müderrislik ile müderris olduğu anlaşılmaktadır (BOA, AE.SMHD.I., 65/4197, 27 Safer 1153/ 24 Mayıs 1740).

3. MÜDERRİSLERİN TERFİLERİ

İlmiye teşkilatında müderrislerin en alt basamaktan en üst basamağa doğru tarikteki terfi işlemine “*hareket*” denmektedir (Gündoğdu, 2009, s. 715). Fatih Sultan Mehmed’in kanunnamesi üzere müderrisliğe ilk girecek olan mülâzım, yirmi akçe ile tayin olunarak medreseden medreseye beşer akçe artmak suretiyle elli akçelik müderrisliğe kadar çıkmaktadır. Fakat daha sonra II. Bayezid, Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman zamanlarında Altmışlı medreseler de yapılarak yeni bir kanunla medrese ve müderrislerin dereceleri Otuzlu, Kırklı, Ellili (Hariç ellili), Dâhil, Semaniye ve Altmışlı olarak artmıştır (Uzunçarşılı, 1998, s. 56).

Kanunî Sultan Süleyman, ismine mensup olan Süleymâniye medreselerini yaptırdıktan sonra medreselerde ve müderrisliklerde değişiklik yapılmıştır. Müderrisler, elli dâhil müderrisliğinden *Sahn-ı seman* müderrisliğine ve oradan da Altmışlı ve daha sonra Süleymâniye medreselerinden birine geçmiş, buradan *Şam, Halep, Bağdad* kadılıklarına geçilmiş ve pek ziyade fazl ve kemali olanlar da *Bursa, Edirne ve İstanbul* kadılıklarından birisine tâyin olunmuşlardır (Uzunçarşılı, 1998, s. 58).

Sahn-ı semana kadar çıkmış olan bir müderrisin derecesi artınca, oradan *İbtida-i altmışlı* ve sonra *Hareket-i altmışlı, Mûsıla-i Süleymâniye, Süleymâniye* ve en son *Dârü'l-hadîs* müderrisi olunmaktadır. 18. asrın ilk yarısında *Mûsıla-i Süleymâniye* medresesi ile *Süleymâniye medresesi* arasına *Hâmise-i Süleymâniye* adıyla bir medrese derecesi daha konulmuş ve bu düzen Osmanlı medreselerinin kaldırılmasına kadar devam etmiştir (Uzunçarşılı, 1998, s. 58).

Medreseden yeni mezun olan bir müderris, yaklaşık yirmi-yirmi beş yıllık bir sürenin sonunda en yüksek rütbeli müderrisliğe geçebilmektedir. Osmanlı Devleti'nde medreselerin ve buralarda ders veren ulemânın sayısında meydana gelen artış neticesinde, medrese derecelerinde düzenlemeye gidilmiş ve bazı yeni uygulamalara başvurulmuştur. Bu uygulamalardan biri de hususen 16. yüzyıldan itibaren daha sık görülecek olan pâyeli tayinlerdir. Bu yeni usule göre müderrislere bir makamın fiilen verilmesine "*mansıb*", aynı makamın fiilen verilmeden yalnızca rütbe ve unvanının kullanılmasına "*pâye*" denmiştir. Böylece mesela Sahn müderrisliğine atanacak biri, Sahn medreselerinde münhal kadro bulunmazsa başka bir medresenin hükmen Sahn kabul edilmesi suretiyle oraya tayin edilmiştir. Bazen de bulunduğu medrese hükmen bir üst derecede kabul edilmiş ve müderris yerinde kalmıştır. Bu uygulama ilk zamanlarda sadece tayin edilen müderrisin o medresede kaldığı süre için geçerli olup müderrisin vazifesi sona erince medrese tekrar eski derecesine döndürülmüştür. Ancak 18. yüzyılda uygulamanın şahıslara bağlı olmaktan çıkarak kalıcı hale getirildiği görülmektedir (Unan, 1998, s. 47).

İncelenen döneme ait belgelerden de yerinde terfi yöntemine sık sık başvurulduğu anlaşılmaktadır. Örneğin 1744 tarihli bir belgede, Haleb'te Revahiyye müderrisi Ebubekir Efendi'nin, sahn payesi ile görevine devam ederken ricası üzerine yaşına hürmeten altmışlı derecesine yükseltildiği görülmektedir (BOA, C. MF., 132/6571, 17 Safer 1157/ 1 Nisan 1744). Başka bir örnekte de Havass-ı Mahmud Paşa Medresesi'nde ikinci dâhil dercesi ile müderris olan Sadık Mustafa Efendi'nin musila-i sahn derecesi ile aynı medresede terfi ettirilmesi Şeyhülislam tarafından arzedilmektedir (BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750). Aynı şekilde Emir Musa Medresesi müderrisi Es-syyid Mehmed, görev yapmakta olduğu medresede hâric derecesinden İbtidâ-yı dâhil derecesine yükseltilmesini talep etmektedir (BOA, AE. SAMD.III., 108/10626, 19 Rebiülevvel 1142/ 12 Ekim 1729). Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür. Mesela 20 Temmuz 1730 tarihli bir atama beratında İzmir'de Mahkeme medresesi müderrisi Sadıkkâde Abdüllatif Efendi ibtidâ-yı hâric ile müderris iken aynı medresede bir üst derece olan hareket-i hâric müderrisliğini arzetmektedir (BOA, AE.SMHD.I., 142/ 10568, 4 Muharrem 1143/20 Temmuz 1730).

29 Ekim 1757 tarihli bir arzuhalde ise Şam'da Derviş Paşa Medresesi'nde Hareket-i Altmış derecesi ile müderrislik yapan Mehmed Salih Efendi'nin yerinde terfi talebinde bulunarak, bir üst derece olan musila-i Süleymâniye derecesine atanmayı arzettiği görülmektedir (BOA, AE. SOSM. III., 65/4844, 15 Safer 1171/29 Ekim 1757). 1734 tarihli başka bir arzuhalde de Edirne'de Kasapzâde Medresesinde müderris olan Ahmed Efendi'nin hareket-i hâric derecesinin yerinde terfi ile ibtidâ-i dâhil derecesine çıkarıldığı görülmektedir (BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/

3 Aralık 1734). 13 Haziran 1709 tarihli belgede de Ağroş Kasabasında bulunan Atabey Medresesi müderrisi Süleyman Efendi'nin kırkdan hâric derecesine terfi ettirilirken aynı medresede görevine devam ettiği anlaşılmaktadır (BOA, AE. SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709). 1745 tarihinde ise Haleb'de Sefahiye Medresesi müderrisi Abdulvahab Efendi'nin sahn derecesinden ibtidâ-i altmış dercesine yerinde terfi yolu ile atandığı "*merâhîm-i âlilerinden mercudur ki merhameten yerimde ibtidâ altmışlı itibârıyla mesrûr buyurulmak bâbında..*" ifadelerinden anlaşılmaktadır (BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745).

Bir müderris, bulunduğu düzeyden daha üst payedeki medreseye terfi ederken eğer boş bir medrese mevcut ve başka istekli yoksa hemen tayin edilmiş, birden fazla istekli varsa aralarında imtihan açılmıştır (Akyüz, 2010, s. 64). Örneğin, Akşehir'de bulunan Ali Selçuk vezirlerinden Hüseyin bin Ali'nin yaptırdığı medrese müderrisi Ahmed Efendi vefat edince vakıf şartları gereği oğullarına kalan müderrislik bu evlatlar arasından imtihan sonucu İbrahim Efendi'ye tevcih edilmiştir (BOA, C.EV., 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718).

Müderrislerin medreselerde terfi için kalış süreleri genel olarak üç yıl iken, 18. yüzyılda medreselerde görülen gerilemeye neden olan sebeplerle alakalı olarak bu durumda da değişimler olmuştur. Örneğin, 1735 tarihli bir belgede aynı medresede nisf müderrislik vazifesi ile on sekiz yıldır görevde olduğunu belirten bir müderrisin arzuhaline rastlanılmaktadır. Arzuhalde Tarsus'da Kabad Paşa Medresesi müderrisliğini babasından sonra devam ettiren Es-seyyid Mehmed, yirmisekiz yıldır kırkdan münfasıl olduğunu belirtmekte ve padişahın Hâric rütbesini talep etmektedir. Arzuhale verilen cevapta "*sahib-i arzuhal mutasarrıf olduğu nisf-ı medrese-i Kabad nâ müsaade-i hâric olunmak mercudur*" denilerek isteği reddedilmiştir (BOA, C.MF., 71/3504, 11 Cemaziyelevvel 1148/ 29 Eylül 1735). Bu belgeden de anlaşılacağı üzere 18. yüzyılda terfi işlemleri klasik dönem medrese sisteminden farklılık arz etmektedir. Bu durum, 18. yüzyılda medrese ve müderris sayısındaki artış ile izah edilebilir. Buna benzer bir örnek de Edirne'de Abdülvasi Medresesi'nde yaşanmıştır. Burada müderris olan Ahmed Efendi, on senedir kırklı medrese derecesinden bir üst dereceye atanmayı beklemekte olduğunu belirterek İbtidâ-i Hâric derecesine terfisini talep etmektedir (BOA, C. MF, 4553, 29 Zilhicce 1111/ 17 Haziran 1700). Bayburd'da ise 1752 tarihli bir arzuhalden anlaşıldığı üzere Yakutiye Medresesi müderrislerinden Mahmud Efendi, aynı medresede otuz seneyi mütecâviz görev yapmaktadır (BOA, AE.SMHD.I., 104/ 7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752).

Müderrisler, eğitim hizmeti sırasında istedikleri zaman ifta ya da kaza alanında görev almakta serbesttirler. Müderrislikten kadılığa geçerken,

denklik prensibine dikkat edildiği ve belli bir düzenin getirildiği anlaşılmaktadır. Müderrisler, hangi aşamada olursa olsun yevmîyesine ve derecesine uygun bir kadılığa geçebilmektedirler (Taşkın, 2008, s. 355). Yirmi ila otuz akçe yevmîyeli bir müderris kaza kadılıklarına, elli akçe yevmîyeli müderris, yüz elli akçelik sancak kadılıklarına ve sahn müderrisleriyle altmışlı müderrisler mevleviyet tabir olunan beş yüz akçeli eyalet kadılıklarına tayin olunmuşlardır (Uzunçarşılı, 1998, s. 48). 1736 tarihli bir belgede bu durum ile ilgili bilgilere rastlanılmaktadır. Belgeden anlaşıldığına göre geçen Süleymâniye müderrisi olan Halil Efendi buradan Edirne pâyesi ile Yenişehir-i hod kazası kadılığına terfi etmiştir (BOA, AE. SMHD. I., 262/ 21271, 19 Muharrem 1149/ 30 Mayıs 1736).

Sırası gelince en aşağı medrese derecelerine ulaşmış, ardından bizzat kazaskerin de bulunduğu bir ilim heyeti huzurundaki imtihanında başarılı olan müderrisler, Sahn müderrisliğine yükselir iken ulemâ ailelerine mensup genç adayların "mevâlîzâde kanunu"nun verdiği imtiyazla daha yüksek dereceden müderris oldukları görülmektedir. Medreselerde bundan sonra yaygın hale gelen beşik ulemâlığı ile terfi sisteminde de aksaklıkların olduğu bir gerçektir. Bu kanuna dayanılarak alt kademelerde müderrislik yapmadan üst kademelere geçiş sağlanmış, bazı ulemâ soyları ortaya çıkmış, soylarının adından faydalanan bu "*hocazâdeler*" kısa zamanda üst rütbelere yükseltilmişlerdir.

4. SONUÇ

Osmanlı Medreselerinde 18. yüzyılda müderris atamalarına dair elde edilen veriler klasik dönemden bazı hususlarda farklılıklar olduğunu göstermektedir. İbtidâ-i Hâric Medresesinden başlayarak sırasıyla on iki medrese derecesini tamamlayan talebe, matlab defterine adını kaydettirdikten sonra mülazemet denilen bekleme süresine geçmekte sırası gelince de yine en aşağı derece olan İbtidâ-i Hâric medresesinde müderrisliğe başlamaktadır. 18. yüzyılda bu hususla ilgili karşılaşılan en önemli sorun, çok sayıda müderris adayı olması ve bu durumun istihdam sorununa yol açması olmuştur. Bunun bir neticesi olarak da iltimas ve rüşvetin ön plana geçtiği, liyakata bakılmaksızın beşik ulemâlığının bu dönemde oldukça yaygın hale geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Bu durum haksız terfilere sıkça rastlanmasına da sebep olmuştur. Zira müderrislerin medreselerde terfi için kalış süreleri genel olarak üç yıl iken, 18. yüzyılda medreselerde görülen gerilemeye neden olan sebeplerle alakalı olarak bu durumda da değişimler olmuş, uzun yıllar aynı medresede görev yapan müderrislerin sayısı fazlasıyla artmıştır.

Müderrislik atamaları, arzla yapılan atamalar ki bu arzlar müderris adayının kendisi, müteveli yahut kadı arzıdır, şeyhülislam işaretiyle yapılan atamalar, kazasker ilamı ve padişah fermanı ile yapılan atamalar olarak gerçekleştirilmiştir. Aynı zamanda müderris atamaları sebeplerine göre

meşruiyet, mahlül, tecdid, ibka ve inayet tevcihleri şeklinde sınıflandırılabilir. Medreseler, vâkıf müesseseleri olmaları nedeniyle ilk müderrisleri genellikle medresenin bânisi tarafından seçilmiştir.

KAYNAKLAR

- BOA, AE.SABH. I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775.
BOA, AE.SAMD.III., 108/10626, 19 Rebiülevvel 1142/ 12 Ekim 1729. BOA, AE.SAMD.III., 176/17089, 20 Receb 1120/10 Ekim 1708.
BOA, AE.SAMD.III., 27/2625, 19 Cemaziyelahir 1115/ 30 Ekim 1703. BOA, AE.SAMD.III., 56/5606, 12 Cemaziyelahir 1124/17 Temmuz 1712.
BOA, AE.SAMD.III., 79/7999, 4 Rebiülahir 1121/ 13 Haziran 1709.
BOA, AE.SAMD.III., 89/8843, 29 Zilhicce 1138/ 28 Ağustos 1726.
BOA, AE.SAMD.III., 125/12278, 19 Rebiülevvel 1124/ 26 Nisan 1712.
BOA, AE. SMHD.I, 210/13901, 20 Cemaziyelahir 1198/11 Mayıs 1784.
BOA, A.E. SMHD.I., 223/ 17705, 29 Zilhicce 1146/ 3 Mayıs 1734.
BOA, AE. SMHD. I., 262/ 21271, 19 Muharrem 1149/ 30 Mayıs 1736.
BOA, AE. SMHD.I., 157/10496, 10 Receb 1189/ 6 Eylül 1775.
BOA, AE.SMHD.I., 104/ 7423, 29 Zilhicce 1165/ 7 Kasım 1752.
BOA, AE.SMHD.I., 65/4197, 27 Safer 1153/ 24 Mayıs 1740.
BOA, AE.SMHD.I., 7/472, 29 Zilhicce 1163/ 29 Kasım 1750.
BOA, AE.SMST.II. 16/1503, 1 Safer 1114/27 Haziran 1702. ,
BOA, AE.SMST.II., 28/2727, 29 Zilhicce 1112/6 Haziran 1701.
BOA, AE.SMST.III., 114/8648 8 Zilkade 1187/ 21 Ocak 1774.
BOA, AE.SMST.III., 123/9475, 23 Safer 1172/ 26 Ekim 1768.
BOA, AE.SMST.III., 55/4004, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758.
BOA, AE. SOSM. III., 65/4844, 15 Safer 1171/29 Ekim 1757.
BOA, AE. SOSM.III., 22/1481, 29 Zilhicce 1171/ 3 Eylül 1758.
BOA, AE. SOSM.III., 59/4287, 11 Cemaziyelahir 1171/20 Şubat 1758.
BOA, AE. SOSM.III., 8/535, 10 Safer 1171/ 24 Ekim 1757.
BOA, A.RSK.d, 1576, 11 Rebiülevvel 1141/ 6 Ekim 1728.
BOA, C.ADL., 12/754, 7 Recep 1147/ 3 Aralık 1734.
BOA, C.ADL., 4/260, 4 Cemaziyelahir 1185/14 Eylül 1771.
BOA, C.EV. , 352/17890, 10 Şevval 1130/ 6 Eylül 1718.
BOA, C.MF., 64 /3195, 10 Şaban 1171/ 19 Nisan 1758.
BOA, C. MF, 4553, 29 Zilhicce 1111/ 17 Haziran 1700.
BOA, C. MF. 170/8495, 29 Recep 1132/ 6 Haziran 1720.
BOA, C. MF., 132/6571, 17 Safer 1157/ 1 Nisan 1744.
BOA, C. MF., 46/2276, 10 Cemaziyelevvel 1115/ 21 Eylül 1703.
BOA, C. MF., 55/2750, 26 Cemaziyelahir 1158/ 26 Temmuz 1745.
BOA, C.MF., 169 /8417, 16 Cemaziyelevvel 1173/ 5 Ocak 1760.
BOA, C.MF., 130/6493, 7 Muharrem 1124/ 15 Şubat 1712.
BOA, C.MF., 17/823, 10 Receb 1153/1 Ekim 1740.
BOA, C.MF., 71/3504, 11 Cemaziyelevvel 1148/ 29 Eylül 1735.
BOA, C.MF., 88/4398, 29 Şaban 1123/ 12 Ekim 1711.
BOA, C.MF.,59/2949, 23 Cemaziyelevvel 1144/ 23 Kasım 1731.
BOA, HAT., 174/7543, 29 Zilhicce 1210/ 5 Haziran 1796.

VGMA, Defter No: 0241, 1147/ 1735, s.140.
VGMA, HD, No: 531, Zilkade1210/ Nisan- Mayıs 1796, s.81.
VGMA, HD, No: 551, 1203/ 1789, s.97.
VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47.
VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47.
VGMA, HD., 1071, 20 Safer 1197/ 25 Ocak 1783, s.47.
VGMA, HD., 1072, 1203/ 1788-1789, s.46.
VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s.81.
VGMA, HD., 1072, Rebiülahir 1183/ Ağustos- Eylül 1769, s.81.

- Ahmed Vâsif Efendi, (1978). *Mehâsinü'l- Âsâr ve Hakâikü'l- Ahbâr*. (M. İlgürel Haz.). İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yay.
- Akgündüz, M. (2002). *Osmanlı Medreseleri XIX. Asır*. İstanbul: Beyan Yay.
- Akyüz, Y. (2010). *Türk Eğitim Tarihi*. Ankara: Pegem Akademi Yay.
- Atay, H. (1981). Medreselerin Gerilemesi. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (24), 1-43.
- Ateş, İ. (1982). Vakıflarda Eğitim Hizmetleri ve Vakıf Öğrenci Yurtları. *Vakıflar Dergisi*, (14), 29-100.
- Baltacı, C. (2005). *XV.-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri* (2. Baskı). 1, İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı Yay.
- Bozkurt, N. (2006). Müderris. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (31, 467-468).
- Çeşmizâde Mustafa Reşid, (1993). *Çeşmi-Zâde Tarihi*, (B. Kütükoğlu, Haz.). İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yay.
- Demirtaş, H. (2012). Vakıf Araştırmalarında Kaynak Olarak Hurûfât Defterleri: Kangırı Örneği. *Vakıflar Dergisi*, (37), 47-93.
- Develioğlu, F. (2005). *Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat*. (A. S. Güneçyal, Haz.). Ankara: Aydın Kitabevi Yay.
- Doğan, R. (1997). Osmanlı Eğitim Kurumları ve Eğitiminde İlk Yenileşme Hareketlerinin Batılılaşma Açısından Tahlili. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (37), 407-442.
- Evsen, E. (2009). *Osmanlı İlmiye Teşkilâtında Mülazemet Sistemi (18. Yüzyıl Örneği)*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi.
- Gündoğdu, İ. (2009). Osmanlı Tarihi Kaynaklarından Kazaskerlik Rûznâme Defterleri ve Önemi. *Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 697-722.
- Hızlı, M. (2002). Osmanlı Klasik Döneminde Medrese. *Türkler* içinde (11, 426-435).
- İpşirli, M. (2003). Medrese (Osmanlı Dönemi). *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (28, 327-333). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İpşirli, M. (2006a). Müderris. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (31, 468-470). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İpşirli, M. (2006b). Mülâzemet. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* içinde (31, 537-539). İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- İzgi, C. (1997). *Osmanlı Medreselerinde İlim Riyazî İlimler*, 1. İstanbul: İz Yayıncılık.
- İzzi Süleyman Efendi, (1199), *Tarih-i İzzi*, İstanbul.
- Karakök, T. (2013). Yükseköğretim Kurumu Olarak Osmanlı'da Medreseler: Bir Değerlendirme. *Bartın Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2 (2), 203-234.

- Koçi Bey, (1993). *Koçi Bey Risalesi*. (Z. Danışman, Haz.). İstanbul: MEB. Yay.
- Kütükoğlu, M. S. (1994). *Osmanlı Belgelerinin Dili*. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat.
- Kütükoğlu, M.S. (2000). *XX. Asra Erişen İstanbul Medreseleri*. Ankara: TTK. Yay.
- Osmanoğlu, C. (2007). Osmanlı Modernleşmesi Bağlamında, Osmanlı Devleti'nin Eğitim ve Öğretim Sisteminde Yapılan Değişiklikler (Reformlar). *İÜHFM*, (65), 143-222.
- Özkaya, Y. (2007). *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, (2). İstanbul: Yapı Kredi Yay.
- Pakalın, M. Z. (2004). *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, 2. İstanbul: M.E. B.
- Raşid Mehmed Efendi. *Tarih-i Raşid*. C.4.
- Saçaklızâde Muhammed b. Ebûbekir El-Mar'aşî'. *Tertîbu'l-'Ulûm*. Süleymaniye Kütüphanesi, Atıf Efendi Koleksiyonu, No: 2019.
- Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı'dan Günümüze Eğitim Tarihi*. İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yay.
- Sarıkaya, Y. (2007). Osmanlı Dönemi Konya'sında Medrese Kurucusu ve Patronu Olarak Sufiler ve Âlimler (18.-19. Yüzyıllar). *Turkish Studies*, 2 (1), 162-195.
- Taşkın, Ü. (2008). Klasik Dönem Osmanlı Eğitim Kurumları. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1 (3), 343-366.
- Taylesanzade Hafız Abdullah Efendi, (2003). *İstanbul'un Uzun Dört Yılı (1785-1789)*. (F. Emecen, Haz.) İstanbul: Tarih ve Tabiat Vakfı Tatav Yay.
- Tevkî Abdurrahman Paşa, (1331). Osmanlı Kanunnâmeleri. *Milli Tettebular Mecmuası*, 1 (3), 497-544.
- Toğrul, N. (2010). *129 Numaralı Ayıntab Şer'iyye Sicil'nin (H. 1061, 1108, 1142/M. 1650, 1696, 1729) Transkripsiyonu Ve Değerlendirmesi*. Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi.
- Unan, F. (1998). Osmanlı İlmiye Tarîkinde Pâyeli Tayinler Yahut Devlette Kazanç Kapısı. *Belleten*, 62 (233), 41-64.
- Uzunçarşılı, İ. H. (1988). *Osmanlı Devleti'nin İlmiye Teşkilatı*. Ankara: TTK Yay.
- Yaltkaya, Ş. (1942). Kara Ahmed Paşa Vakfıyesi. *Vakıflar Dergisi*, (2), 83-169.
- Yediyıldız, B. (1982). Vakıf Müessesesinin XVIII. Asır Türk Toplumundaki Rolü. *Vakıflar Dergisi*, (14), 1-29.